

Wladimir ANDREFF
Université Paris I

Kornai János közgazdasági realizmusa: fejlődő és eklektikus

Kornai János, *A gondolat Erejével, rendhagyó önéletrajz*, c. könyve kapcsán¹
„Pays de L’Est” sorozat, L’Harmattan, Paris, 2014, 566 oldal

2005-ben, hetvenéves korában, Kornai János megjelentette legutóbbi könyvét, *A gondolat Erejével, rendhagyó önéletrajz*-ot; a francia fordítás a l’Harmattan kiadó gondozásában jelent meg (a hivatkozások ennek az írásnak a végén megtalálhatók). A könyv nemcsak a közgazdaságtanról szól, számos aspektusa van, etikai, deontológiai, ismeretelméleti, paradigmatis, módszertani, politikai, ideológiai és családi, amelyeket a szerző mini-esszék formájában mutat be a mű során. Jogos szubjektivitással, és időnként tudatosan vállalt szerzői büszkeséggel, mérleget készít életéről és munkásságáról. Előbb a marxizmusból, majd a neoklasszikus közgazdaságtanból kiábrándult szerző ehhez egy, a közgazdászok számára szokatlan műfajt választott: az önéletrajzot. Ami, tapasztalatból tudom², nem veszélyek nélküli vállalkozás.

Az egyik kockázat az, hogy munkái és tettei önértékelése során a szerzőt túlságosan befolyásolja az az igény, hogy megfeleljen az egojának, amit a bevezetőt író Bernard Chavance kedvesen meg is említ: „Kornai, aki tisztában van saját értékeivel, csöppet sem öntelt” (7. oldal). Kornai olvasói előtt felvállal olyan kijelentéseket, mint „mertem és képes voltam eredeti lenni” (114. oldal); „biztos vagyok benne, hogy akkori gondolataim erős és tartós hatást gyakoroltak rájuk” (124. oldal). Ezt az első benyomást korábbi munkáinak mély, önkritikát sem kerülő értékelése ellensúlyozza, amit egyértelművé is tesz. Tehát amikor Kornai kijelenti, „ebben a könyvben őszinte és tisztességes önértékelésre törekedtem” (244. oldal), valóban szavahihetőnek tűnik.

Másfelől, a könyvben számos olyan kifejezést találunk, mint „ahogy a mai fejemmel visszagondolok arra a korra” (265. oldal). Ezáltal Kornai nem kerül el a kockázatát egy *ex post* racionalizálásnak, sőt politikai, paradigmatis és módszertani választásai és kutatási irányai utólagos igazolásának sem. Joggal adhatunk hitelt őszinteségének. De vajon Chavance nem éppen a kérdéses döntések valódi racionalizálására mutat rá, amikor azt írja (9. oldal): „Folyamatosan arra törekedett, hogy kivívja a nemzetközi közgazdaságtudományi akadémikus *establishment* elismerését, és ezt kiválóan megvalósította; kritikus szemmel vizsgálja a kortárs kutatások tendenciáit és konformizmusát”? *Ex post* megvalósított kritika, miután egy ideig őszinte híve volt a neoklasszikus elméletnek.

A politikai és ideológiai kiábrándulás: akit egyszer a kígyó megmarta, az a gyíktól is fél

Kornai 1945-ben meggyőződésből lépett be a kommunista pártba, miután „a szovjet katonákban életem megmentőit láttam” (49. oldal), zsidóként, akit az antiszemita, Hitler-szövetséges Horty rendszer fenyegetett.³ „A Szovjetunióba vetett bizalmam folyamatosan erősödött, míg végül egy fenntartások nélküli vak hitbe fulladt” (50. oldal). Abban az időben kommunistának lenni Magyarországon egyet jelentett „a Szovjetunió iránti feltétlen hűség. Ismétlem, ez nem a

¹ In *Économies et Sociétés*, „A közgazdasági gondolkodás fejlődése”, PE no 50, 6/2014, p. 1039-1062.

² Egyéb, kevésbé jelentős vállalkozások során alkalmam volt találkozni a két itt említendő veszéllyel (Slim (2007), ch 1: W. Andreff, p. 19-36).

³ Kornai az 1945-ben felvett neve a zsidó és magyar származású Kornhauser Jánosnak.

marxizmusról szól, sem a proletárdiktatúra bevezetésének szándékáról, sem az osztályok nélküli társadalom megvalósításáról” (59. oldal).

Kornai leírja a kommunista pártba való belépés öt fázisát: szimpatizáns (útitárs), párttag, meggyőződéses kommunista elveket valló aktív párttag, valódi kommunista, aki marxista-leninista képzésben részesült, a párt katonája és a párt szakértője. Először a MADISZ, kommunista irányítás alatt álló ifjúsági mozgalom aktivistája, de vonzotta egy nagyobb közösség, a párthoz való tartozás. 1947-ben csatlakozik Kende Péterhez a *Szabad Nép* – a szovjet *Pravda*⁴ magyar megfelelője – szerkesztőségében, ahol 1955-ig, fegyelmi úton történt elbocsátásáig marad. 1949-ben a napilap beiskolázza a párt főiskolájára, amely a kommunista elit marxista-leninista képzését biztosította. Innen azzal a hittel jön vissza, hogy „marxista-leninista ismereteinknek és a *Szabad Nép*-nél betöltött pozícióknak köszönhetően tévedhetetlenek voltunk.” (70. oldal). A bizalma a marxista-leninista ideológiában ekkor teljes.

Sztálin halála után Kornai 1954-ben találkozik egy börtönből szabadult kollégájával, és ez a találkozás felébreszti „alvajárásából”, vagyis „a párt döntéseibe vetett vak bizalmából” (86. oldal). Ezt az ébredést még megrázóbbá teszi a politikai foglyok bebörtönzése és internálása (számukat 40 000-re becsülik Magyarországon), a koncepciók perek, a diverzánsok⁵ megtorlása; következmény: „rávettem magam azokra a művekre, amelyek a sztálini politikát kritizálták (...) az eltávolodás a kommunista párt ideológiájától nagyon sok korábbi követőnél fokozatosan megy végbe” (90. oldal). Ideológiájának erkölcsi alapja romba dőlt. Majd ezt újabb lépések követték: visszautasította egy olyan cikk megírását amelyik tagadta volna a magyar gazdaságban előforduló ellátási problémákat, és megjelentetett egy, a sztálini propagandától eltérő beszámolót Nagy Imre mezőgazdaságról írt könyvéről (akit a párt jobb oldali diverzánsnak bélyegzett meg). Kornait, aki a *Szabad Nép* szerkesztőségén belül több újságíró kollégájával együtt tiltakozott, a többiekkel együtt elbocsátják. A szakítás a politikával végleges: „Miután évekig szándékosan alávettem magam egy vak fegyelemnek, elhatároztam, hogy soha többé nem leszek egyetlen párt katonája sem” (98. oldal).

Ebből fakad mai önkritikája: „Az, hogy a rajongást, amit Sztálin vagy Rákosi iránt éreztem, 'személyi kultusznak' lehetne minősíteni, meg sem fordult a fejemben. (...) Meg voltam győződve, hogy a [kommunista rendszer által] letartóztatott vagy elítélt személyek valóban bűnözők. (...) Fogalmam sem volt arról, hogy mi zajlik abban az épületben [AVH – a szovjet KGB megfelelője], hogy ott ártatlanokat kínoztak, és arra kényszerítették őket, hogy hamis vallomásokot tegyenek” (68-69. oldal).

Élethosszig tartó kutató etika

1955-ben Kornai a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tagja lesz és 1956-ban kandidátusi fokozatot kap, annak ellenére, hogy korábban nem szerzett egyetemi diplomát. Azóta is azt állítja, hogy autodidaktaként képezte magát. Nagy Tamás

⁴ „A *Szabad Nép*-nek nem volt igazi vetélytársa. Politikai értelemben a párt „hivatalos” lapja, első számú szóvivője és a legfontosabb propaganda eszköze lett. (...) figyelmes, gondos olvasása kötelező volt minden párttag, valamint a párt és az állam minden tisztségviselője számára” (72. oldal).

⁵ 2000-ben Kornai hozzáfért a korábbi titkosrendőrség aktáihoz, és tudomást szerzett arról, hogyan figyelték meg attól a pillanattól kezdve, hogy elhatárolta magát a párttól, hogyan kémkedtek utána pártbeli kollégái, valamint az árulásokról, fenyegetéssel vagy kínzással kicsikart hamis vallomásokról, és arról, hogy egy alkalommal a titkosrendőrség sikertelenül próbálta őt beszervezni. Ezt tükrözi a kiábrándult megjegyzés: „Vagy nagyon naiv voltam, ostobán jóhiszemű, amikor azt hittem, hogy a barátság erősebb mint a lojalitás a kommunista párthoz?” (206. oldal)

irányításával készíti disszertációját, ekkor kezdődik kutatói pályafutása: „Elegem lett a mindenbe csak belekapó, felületes újságírásból. Keveset tudtam a kutatói munkáról, de nagyon vonzott.” (101. oldal) Disszertációjának a témája eleinte még nincs pontosan megfogalmazva, de alaptézise az, hogy nem helytállóak azok a hivatalos állítások, melyek szerint a Tervhivatal által előírt terveket az instrukcióknak megfelelő folyamatok követik.

1959-ben Kornai felállít magának öt olyan elvet, amelyekhez egész életében tartja magát (168-169. oldal): „1. Szakítok a Kommunista Párttal. 2. Nem emigrálok [mint barátja, Kende Péter]. 3. Nem a politika a hivatásom, hanem a tudományos kutatás. 4. Szakítok a marxizmussal. 5. Elsajátítom a közgazdaságtudomány alapvető ismereteit.” Kornai egész további munkásságának megértéséhez ezt a maga számára meghatározott erkölcsi mércét kell szem előtt tartani, beleértve még az öncenzúra bizonyos formáit is.

Tudománytan: a marxizmustól a gazdasági realizmusig

A marxista gazdaságpolitikával való szakítása után Kornai elhatározta, hogy „ebben az értelemben sosem leszek többé hívó. Ettől kezdve mindenben kételkedni akartam” (126. oldal). Ez volt az egész munkásságát meghatározó tudományos agnoszticizmus első megnyilvánulása. Felülvizsgálja tudományos meggyőződését, „egyre határozottabban alkalmazva egy új kritériumot: az elmélet és a valóság ütköztetését” (107. oldal). Elismerve azt is, hogy nem a marxizmus az egyetlen ideológia, amely elmulasztja ezt az ütköztetést, Kornai szerint „az a legnagyobb probléma, hogy Marx, és különösen a követői, nem tartják elsődleges elméleti feladatuknak, hogy alkalmazzák a tudományosság legalapvetőbb kritériumát, a gyakorlattal való ütköztetést” (108. oldal). Pedig ez a gazdasági realizmus Kornai szerint megköveteli, hogy a kutatók megmutassák, hogy ők minden lehetségest elkövettek a téziseik igazolására, hogy gondosan és minden eszközzel igyekeztek egybevetni az elméletet a gyakorlattal.

Ezt a realista megközelítést Kornai már alkalmazta a magyarul 1956-ban, *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel megjelent doktori disszertációjában, amit aztán, John R. Hicks javaslatára, angolul is kiadtak (Kornai, 1959). A tanulmány a magyar gazdaság tervutasításos rendszerének működésképtelenségét taglalja a textiliparban, mégpedig a valóság megfigyelése alapján: a vállalatok nem veszik komolyan a tervet, mert azt nem követik ösztönzők, a kereslet hullámszerűsége megjósolhatatlan, a bürokratikus, vertikális hatalmi viszonyok elnyomják a vállalatok közötti horizontális kapcsolatokat, a terveket folyton kiigazítják, ami állandó bizonytalanságot szül. Bírálja a termelés minőségének eltervezett kimutatását, a termelés mennyisége eltervezett mutatói rendszerének ellentmondásosságát, annak abszurditását, hogy a terv 100 százalékos teljesítését tartják mindenek felett valószínűnek, a terv megvalósításában rejlik zavarokat, a központi tervutasításos rendszer nem hatékony voltát. A merev áruellátás hiányáról szóló fejezet pedig már előrevetíti *A hiány-t* (Kornai, 1980). A könyvet már 1957-től kezdődően hevesen támadják Magyarországon, a revizionizmus eklatáns példájának nevezve, amely szabadjára akarja engedni a piac spontán erőit. Miután nem hajlandó az önkritikára, Kornait 1958 szeptemberében kizárják az MTA Gazdaságtudományi Intézetéből.

Fejlődő módszertan

Kornai elismeri, hogy kutatásai kezdetén még fogalma sem volt a mennyiségi módszerekről, sem a matematikai gazdaságelemzésről. Önkritikusan állapítja meg (79. oldal): „Fél évszázaddal később átolvasva akkori írásaimat, azokat elhibázottnak találtam (...), irritáló, ahogyan primitív

lelkesedéssel méltattam a jó eredményeket, a nagyszerű teljesítményeket, (...) többnyire nem ellenőriztem forrásaimat, (...) gyakori volt, hogy az írásaimban önkényesen kiragadott számokat használtam.”

Mindez azt eredményezi, hogy Kornai 1959-ben új irányt szab kutatásainak: a matematikai rendszereket alkalmazni kezdi a gazdaságra. Ezt a kutatói munkát közösen végzi egy fiatal matematikussal, Lipták Tamással. Az *Econometricában* megjelenő cikküket (Kornai & Lipták, 1962) elismeréssel méltatja Edmond Malinvaud. Ezzel egy időben Kornai egy másik kutatást is folytat: a tervezés lineáris programozásáról, az MTA Számítástechnikai Intézetének matematikusaival és mérnökeivel. Ez a csoport felmutatott egy másfajta módszertant, mint amivel – a Vaszilij Leontyev-féle input-output táblázatokkal – a Bródy András vezette Központi Statisztikai Hivatal csapatai dolgoztak. Ez utóbbi módszer tervkidolgozási determinizmusával a lineáris tervezés szembeállítja a választás (és a részletek megváltoztatásának) lehetőségét, az optimális terv elérése érdekében.

Előrelépés volt az a gondolat, miszerint a hatalmas nemzetgazdasági tervet részprogramokra kell bontani a kétszintű lineáris programozás felbontási algoritmusai segítségével (egy központira és egy gazdasági ágazatokból álló perifériusra). A központ mennyiséget (anyagfelhasználást és termelési célokat) határoz meg, az ágazatok pedig kidolgozzák saját optimális mennyiségi terveiket, és közlik virtuális áraikat (*shadow prices*) az erőforrások és célok tekintetében. A központ újból kiszámítja az erőforrások és célok ráfordítási költségeit, amelyek kiegyenlítik a járulékos kiadásokat, és a kiigazításokat addig folytatják, amíg megtalálják az optimális neoklasszikus ráfordítást, amely kiegyenlíti a járulékos árakat és kiadásokat. Ez a mennyiségi tervezés decentralizálása. A zseniális ötlet Liptáktól származott, hogy a problémát a játékelmélet egy modelljévé alakítsák át, és ennek nyomán született meg az *Econometricában* megjelent második cikk (Kornai & Lipták, 1965). Technikai szempontból ez a megfordítása a Lange-Malinvaud modellnek, amelyben a decentralizáció az árakon keresztül valósul meg (Andreff, 1976): a központ meghatározza az árakat, a vállalat alkalmazkodik a központi árhoz, és közli, hogy mennyi anyagfelhasználás mellett mennyi lesz a termelése. A Kornai-Lipták-féle modellben nincs fentről lefelé áramló információ az árról, hanem alulról fölfelé megy az információ a mennyiségről (180-183. oldal). Ez tökéletes tervezési módszer, ha néhány követelmény teljesül, többek között az, hogy a vállalatok ne csaljanak az átadott információkkal, mint ahogyan azt Magyarországon tettek. Kornai és Lipták végkövetkeztetése pedig letaglózó: „Lehetetlen, hogy a központi tervezés tökéletesen működjék” (184. oldal).

A szovjet Kantorovics és magyar követőivel ellentétben, akik optimális operációs tervek készítésére törekedtek,⁶ „egy percig sem gondoltam arra, hogy a lineáris programozást a gazdaság operációs tervezésére alkalmazzam” (187. oldal). Ez nem akadályozta meg Kornait és Liptákot abban, hogy 1963 és 1968 között együtt dolgozzanak a Nemzeti Tervhivatal Közgazdasági Intézetével egy olyan modellrendszeren, amelyik egy központi és 18 ágazati modellből állt. Adatokat gyűjtöttek és számításokat végeztek a tervhez, de az akkor rendelkezésre álló informatikai módszerekkel a Kornai-Lipták algoritmus túl lassú volt, túl sok számolást igényelt, és az *optima*-k megbecsülésének kezdetleges módszere váltotta fel. A kezdeti lelkesedés lanyhult. Nem tudjuk, hogy a nemzeti Tervhivatal és az ágazati minisztériumok figyelembe vették-e a számításokat. Kornai szerint: „az az érzésem, hogy a matematikai tervezés idegen maradt a hagyományos bürokratikus tervezés szervezetében” (193. oldal). A matematikai modell a tervezőket és a politikai döntéshozókat olyan logikai fegyelemre kényszerítette volna, amelyiknek nem akarták alávetni magukat. Kornai ekkor feladja a reményt, hogy a központi

⁶ Ennek megvalósulása lett a „Gazdaság optimális működésének rendszere” a Szovjetunióban. Ennek kidolgozásáról és kudarcáról lásd Andreff (1976).

tervezés pozitív és hatékony szerepet játszhat a készletek és erőforrások elosztásában (196. oldal). Ugyanakkor még ma is sajnálja, hogy a kommunista rendszer bukása miatt a tervezőgondolata is hiteltelenné vált, és továbbra is méltatja egy indikatív, a piacgazdasággal összeegyeztethető tervezés lehetőségét (197. o.).

1967-ben Kornai visszatér a Közgazdaságtudományi Intézetbe, és megállapítja, hogy a „kutatók többsége ódzkodott a matematikai modellek és az ökonometriai elemzés alkalmazásától. Nálunk voltak, akik szinte fóbiásan elleneztek a matematika térhódítását, intellektuális szélhámoságnak tartották” (251. oldal). Mások viszont a matematikai módszerek hívei voltak, legyenek azok akár marxista, kádárista elméletek, akár nem. Kornai ekkor egy olyan reformot javasol az intézetben, amelyik a kutatók előmenetelét publikációikhoz köti, mérlegelve minden publikáció értékét, súlyozva a külföldön megjelenteket, és figyelembe véve a publikáló tudományos folyóiratok hírnevét. A reform kudarcba fulladt. Kornai az 1980-as évektől kezdve kevesebbet foglalkozott a matematikai megfogalmazásokkal.

Paradigmatikus és elméleti eklekticizmus

Amióta kutató lett, Kornai egy eklektikus alapállást alkalmaz, amely (a szocialista gazdaság) kritikus elemzésén és a tudományos agnoszticizmuson alapszik: a kutatónak „mindig meg kell őriznie magában egy jó nagy adag kételkedést” (333. oldal). Legfontosabb publikációit, *A hiány* (Kornai, 1980) és *A szocialista rendszer* (Kornai, 1992) című műveket négy elméletalkotóhoz is viszonyítja: Marxhoz, Schumpeterhez, Keynes-hez és Hayek-hez. Igazi eklektikus örökség. Egy, az erről a könyvről írt beszámolómban rámutattam arra, hogy Kornai két korszaka között, a hiánygazdaság és az akkor kommentált mű között volt egy törés (Andreff, 1993a). Kornai nyilvánosan elutasította ezt az értelmezésemet egy, az ISMÉA-ban rendezett nyilvános konferencián, azt állítva, hogy elemzéseiben elméleti kontinuitás van. Be kell vallanom, hogy tévedtem: nem kettő, hanem négy szakasza van Kornai életművének:

A. *A marxista Kornai*. Amikor belépett a kommunista pártba, a Marx, Engels, Lenin, Sztálin műveit olvasó Kornait különösképpen *A tőke* nyűgözte le. Ezt írja (55. oldal): „úgy tekintettünk erre a könyvre, mint hívó a Bibliára: áhítattal olvastuk és minden szavát komolyan vettük (...). Lenyűgözött. Elsősorban azzal hatott, hogy – noha a gondolatmenet igen absztrakt és a stílus sokszor németesen nyakatekert – Marx okfejtése világos és logikus volt.” Kornai ma is azt vallja, hogy *A tőke* olvasása során olyan rendszer logikát szívott magába, amelyet megőrzött később is a szocializmus és a hiánygazdaság kritikája során. De szerinte „Marx műve tele volt intellektuális arroganciával.” (56. oldal), és ezt a kritikát Lukácsra és más marxistákra is kiterjeszti. „Ma is megdöbbenek, amikor vizsgálni kezdem, hogyan fojtotta el bennem oly sok éven át a gondolkodás önállóságát a kommunista hit” (53. oldal), vagyis 1945-től 1956-ig, a pártba való belépésétől a párt újságjával történő szakításig.

De ez az átkelés az intellektuális sivatagon, ahogy ő ma nevezi, alkalmat adott Kornainak arra, hogy megismerje a szocialista gazdaság tényleges működését (pazarlás, hiány az ellátásban, gyenge termelési hatékonyság, a munkafegyelem felbomlása, fizetési csalások) – ezzel mintegy helyettesítve önéletrajzában a hiányzó egyetemi tanulmányokat – és arra, hogy miniszterekkel, magas beosztású tisztségviselőkkel és párttitkárokkal találkozzon. De abban az időben egy percig sem hitte azt, hogy ezek a problémák magából a rendszerből fakadnak, mert „a szocialista rendszer kapitalizmus feletti felsőbbrendűségébe vetett hitem megingathatatlan volt” (76. oldal). „Közgazdaságtani műveletlenségem ijesztő volt” (78. oldal), különösképpen, ami a kortárs „polgári” elméleteket illeti, „mivel nem olvastam egyiket sem azok közül a művek közül,

amelyeket kritizáltam” (78. oldal). „1955 vége felé lélekben már szakítottam a marxizmussal” (110. oldal). „Nem kritizáltam nyíltan a marxista elméletet. Viszont tudatosan törekedtem arra, hogy kerüljem a marxista nyelvezetet” (121. oldal).

B. *A neoklasszikus Kornai.* 1957-től a nyugati stílusú közgazdász szakmai körhöz szeretne tartozni, és féktelenül veti bele magát az alapvető neoklasszikus munkák olvasásába. Főleg a mikroökonomia érdeklí, és különös figyelmet fordít a Lange-Hayek vitára a szocializmus gazdasági racionalitásáról. Nagy hatással van rá Hayek kritikája Lange felé, aki szoros kapcsolatot állít fel ismeret(ség), ösztönzés és tulajdon között. Így ír: „Volt, amikor vakon és szenvedéllyel kapaszkodtam a marxizmusba, és a szakítás nagyon megrázott. Kicsit beleszerettem a neoklasszikus elméletbe, amire eleinte némi elfogultsággal tekintettem” (224. oldal). „A neoklasszikus elmélet szigorúan logikus – mondhatnám azt is: ’szép’ a tömörsége és kristályszerű tisztasága. Mindenkit rabul ejt, akinek alkalmá nyílik rá, hogy megismerje. Engem is rabul ejtett.” (225. oldal)

A központi tervezésről írott munkái utáni korszakában Kornai nagyon kritikussá vált a neoklasszikus gondolkodással és annak központi elméletével, a Walras-féle általános egyensúly-elmélettel kapcsolatban. „A modell hipotéziseinek ellenőrzése és a valósággal történt ütköztetése erősítették meg bennem a gazdasági elgondolás *mainstream*jének kritikáját.”

C. *Kornai, a gazdasági egyensúlytalanság teoretikusa.* 1967-ben Kornai publikál egy könyvet, ami a későbbi *Anti-Equilibrium*nak (Kornai, 1971), annak a műnek rövidített kiadása, amelyben leszámol az általános egyensúly-elméletével. Azt nehezményezi, hogy ez az elmélet nem ad választ a nagy kérdésekre, és nem segít a kapitalizmus és a szocializmus jobb megértésében (225. oldal). Másrészt a folyamatok ütköztetés nélkül zajlanak le, a döntéshozók viselkedése szigorúan racionális, a modell statikus – a Kornai-Lipták (1965) modellt egyébként ugyanennek az (ön)kritikának veti alá. Kornai elismeri, hogy hibázott az általános egyensúly teóriájának kritikája kapcsán, amire Frank Hahn is rámutat az *Anti-Equilibrium*ról írt kommentárjában (1973): „Nem az elmélet tisztaságát (hipotéziseinek elvont, nem realista jellegét) kellett volna kritizálnom, hanem az uralkodó felfogás hibás gazdasági gyakorlatát. A kritika valódi címzettjei az uralkodó felfogás pedagógiai gyakorlata és kutatási programjai.”

Kornai az *Anti-Equilibrium* több pontját ma is érvényesnek tartja: a repetitív és nem repetitív döntések megkülönböztetése (amelyre a racionális választás modellje nem alkalmazható); nem az ár az egyetlen mutató, ami a gazdasági rendszer egységei között forog, egyéb változó mennyiségi mutatók is szerepet játszanak a készletek alakulásában, a sorok, vagy a várakozási idő hossza, a megrendelések; a piaci kereslet rövid és hosszú oldala között fennálló aszimmetria (egyensúlytalanság), amely eldönti, hogy az üzlet a rövid oldal érdekei szerint jön létre, a vevő főszerepével (vevői piac, áru túlkínálattal a kapitalizmusban), vagy az eladóéval (eladói piac, áru hiánnyal, túlkereslettel a szocialista hiánygazdaságban); és a piac megvalósíthatatlan nyugalmi állapota (egyensúly). Ezzel szemben Kornai önkritikusan bírálja azt az akkori szándékát, hogy ismert fogalmakat új szavakkal nevezzen át, például „nyomás” (túlkínálat helyett) és „szívás” (túlkereslet helyett). Szerinte ez az egyik ok, hogy ez a mű nem lett sikeres – egyszerre utasították el a *mainstream* és a marxisták. Ehhez hozzájárult még a matematikai szimbólumok túlzott használata (miközben valójában nincs matematikai elemzés a könyvben), a túl pedáns meghatározások és egy új elmélet hiánya az *Anti-Equilibrium*ban (236-240. oldal).

1972-ben, mikor Kornai mozgáskorlátozott két vállmütét után, elmélyülten újraolvassa Keynes *Általános Elméletét* és meggyőződik róla, hogy „a mi hiánygazdaságunk valamelyest a keynes-i egyenlőtlenség fordított tükörképe volt” (269. oldal). Keynes összekapcsolja a

munkanélküliséget, a kapitalizmust és a kereslet korlátait, míg Kornai összekapcsolja a hiányt, a szocializmust és a kínálat korlátait. Ugyancsak nyitott Albert Hirschman *Exit, Voice, and Loyalty* művére és a Tibor Scitovsky-féle *price maker* és *price taker* megkülönböztetésre (akivel 1973-ban Princetonban találkozott). Ekkor születik meg a vegetatív szabályozás fogalma (Kornai és Martos, 1973), amely számos, szinte automatikus repetitív feladatot tartalmaz, amelyeket nagyon egyszerű mechanizmusok hajtanak végre; és egy olyan szabályozási modellbe van beágyazva, amely az árukészlet állapotát mérő jelzéseken alapszik. Ebből következik egy ár nélküli szabályozás gondolata (Kornai és Martos, 1981), egy norma által történő szabályozásé, amelyik, miután a normákat meghatározták, életképes szabályozás lesz, de nem függ egyetlen optimalizált kritériumtól sem. Ez egyúttal megmagyarázza a szocialista gazdaság diszfunkcióinak szabályozását és számos olyan koncepciót, amelyek későbbi fő művében, *A hiányban* megjelennek. (Kornai, 1980).

Kornait erősen befolyásolja Marx, Keynes és Hirschman, miközben *A hiányban* megfogalmazott gondolatokat összegyűjti. Elméleti szinten megfogalmazza a krónikus és intenzív hiánygazdaság okait és következményeit, általánosítva a szocialista gazdaságok mindennapi gyakorlatát, amelyekben *A hiány* a rendszer normális stabil állapota. A hiány okozta kényszer helyettesítések, a rendszertelen és hiányos ellátás, a termelés diszfunkciói, a vevő kiszolgáltatottsága az eladónak: mind azt hivatott kimutatni, hogy a hiányt maga a rendszer generálja, amely az Állam paternalizmusán, és az abból fakadó laza vállalati költségvetési kényszeren alapul. *A hiány* egyértelműen illeszkedik be az egyensúlytalanság elméletek sorába, de ezeknek egy unorthodox változata.

Kornai nem fogadja el a Barro-Grossmann (1971) modellt és annak Portes és Winter-féle (1980) adaptációját a szocialista gazdaságokra, mert ezek úgy írják le a fogyasztói piacot mint egy makro-agregátumot, és ebből következően vagy általános túlkeresletet, vagy általános túlkínálatot elemeznek, lévén, hogy a kettő nem létezhet szimultán. *A hiány* ezzel szemben az egyensúlytalanságoknak egy dezaggregált változatát mutatja be, mivel „*A hiány* nem jellemezhető kielégítően aggregált mérőszámokkal. Éppen az a jellemző a szocialista gazdaságra, hogy egyszerre van benne hiány és felesleg. (...) Miközben egyes termékekből és szolgáltatásokból gyötrő hiányok mutatkoznak, aközben pazarló módon felhalmozódhatnak eladhatatlan készletek, és kihasználatlanul vesztegelnek szolgáltatási kapacitások” (300. oldal). Másfelől a Portes-Winter modell kizárólagosan csak a fogyasztói piacot írja le, miközben a szocialista gazdaságokban a legfőbb feszültségek a beruházás területén (piac) mutatkoznak meg, ami *A hiány* középpontjában áll.⁷ Összességében, Kornainak bizonyára igaza van, amikor a könyv előkészítő munkálatait így értékeli: „kutatói pályafutásom legeredményesebb korszaka” (287. oldal).

D. Az *institucionalista Kornai*. 1988-ban Kornai egy átfogó szintézis előkészületeihez lát hozzá, ám ez hosszúra nyúlik, és megszakítják a posztkommunista átmenetet elővetítő események, míg végül megjelenik *A szocialista rendszer* (Kornai, 1992). A szerző szerint tartalmának körülbelül 30 százalékában *A hiányból* veszi át a egyensúlytalanság elemzését. Ez utóbbi, öncenzúrából, nem tárgyalta a rendszer politikai szerkezetét és ideológiáját. *A szocialista rendszert* Kornai úgy mutatja be mint egy „autentikus politikai gazdaságtan tankönyvet,” olyan társadalomtudományi

⁷ Tegyük hozzá, bár Kornai nem tér újra ki rá önéletrajzában, hogy hiánygazdaság modellje, termékenként (ágazatonként) dezaggregálva a keresletet és kínálatot mikroökonómikus alapokon áll, sőt, ahogy azt alá is lehetett támasztani (Andreff 1993a) infra-mikroökonómikus alapokon: az elméleti dezaggregáció egysége nem a gazdasági tisztviselő, hanem egyes pillanatnyi döntései külön-külön (eladás, vétel, várakozás, kényszer helyettesítés, stb.), minden egyes kiigazítás amit tesz; minden egyes gazdasági tisztviselő ő maga is dezaggregált mint termelő, vevő, vagy eladó.

művet, amelyik több tudományt integrál, mint például politológia, szociológia, szociálpszichológia, politika filozófia (396. oldal). Alapja egy rendszerparadigma, és nem lehet „sem marxistának, sem neoklasszikusnak, sem keynesinek, sem hayekinek címkézni” (397. oldal). Felvállalt eklektika. A könyvet átítatják a szerző által vallott értékek és világnézete. Összegzése: „a szocializmus a marxi program megvalósítása miatt vallott kudarcot” (400. oldal). De valójában ez a mű az institucionalista elemzések újabb hullámához tartozik, amelyre a rendszerváltás is hatással volt. Központi hipotézise: „a klasszikus szocialista rendszer különböző elemei között – nem utolsó sorban az intézmények természetes kiválasztódása, az evolúciós fejlődés eredményeképpen – affinitás van. (...) koherens egészet alkot” (400. oldal). De a rendszer többi jellemzőjének meghatározó elemét ettől fogva úgy tekinti, mint annak politikai szerkezetét.

Tehát valóban négy paradigmátikus korszak volt Kornai életművében, úgy a *mainstream*ben, mint az elhajló irányzatokban: „ha meg kell határozni, hova sorolom magam, azt szoktam mondani, hogy egyik lábam a fő áramlatban van, a másik azon kívül” (242. oldal). Egyértelműen eklektikus hitvallás.

Kornai, a politikai gazdaságtan és a poszt-kommunista átmenet

1956 októberében Kornai részt vett egy reformprogram kidolgozásában, melynek több iránya volt: egy kis magánszektor kialakítása, a magyar külkereskedelem kiterjesztése a KGST-n kívülre, a piac szocializálása és a demokrácia megteremtése az üzemen belül (Munkástanácsok). A november 4-i szovjet katonai beavatkozás hatására Kornai elhagyja a program szerkesztőségét, és ezt fájdalmas szakmai és politikai kudarcként éli meg. A továbbiakban távol tartotta magát a szocialista Magyarország reformjaiban való aktív részvételtől. Már csak azért is, mert nem hitt egy Oskar Lange féle szocialista piacgazdaság létezésének lehetőségében, vagy egy harmadik útban a szocializmus és a kapitalizmus között. Ma már elismeri, hogy az 1968-tól zajló magyarországi reformok, még ha „fél-piacgazdasági hibridek is” (345. oldal), jó előkészítő iskolaként szolgáltak a posztszocialista átmenethez.

A posztkommunista átmenet előestéjén Kornai kritizálta „azokat az amerikai tanácsadókat, akik már a kommunista rendszerek összeomlásának másnapján tudták, mit kell csinálni, és mindenhol ugyanazokat a megoldásokat javasolták” (373. oldal), naivan, alábecsülve a helyzetek komplexitását. Abban az időben találkozik Jeffrey Sachs-szal a Harvardon, és, bár barátok, ellentétes nézeteket vallva vitatkoznak az átmenet gazdasági terápiáiról.⁸ 1989-ben Kornait meghívják, hogy tartson egy előadást a Magyarországra váró gazdasági feladatokról. Ez a kiinduló pont egy rövid és metsző, gyorsan megírt és már 1989-ben elkészült könyv megírásához, amelynek magyar címe *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*, és angolul is hamar megjelent (Kornai, 1990). Az angol cím egyértelmű utalás Hayek 1944-ben írt *The road to serfdom* című művére.

Kornai ma így értékeli akkori fogadtatását: a reformközgazdászok, akik 1968 óta próbálták foltoztatni a szocialista rendszert, rosszul értelmezték; és ugyancsak rosszul fogadták az új baloldal képviselői, akik elvetették a kapitalizmust. Több elgondolását ma is fenntartja: a magánszektor új vállalatok alapítására épülő organikus fejlődésének gondolatát, szemben a tömeges privatizálással; támogatja a fokozatos átmenetet az IMF sokkterápiájával szemben; bírálja a kapkodó, gyorsított privatizációt, amikor ingyen osztogatják a kuponokat, utalványokat;

⁸ Abban az időben Sachs egy minden szinten végrehajtandó sokkterápia híve, míg Kornai azt csak a makroökonómiai stabilizálásra alkalmazná. Sachs 1994-ben megváltoztatja véleményét.

szükségesnek tart egy (a kommunizmus idején nem létező) középosztályt, a sikeres átmenet érdekében. Hangsúlyozza, hogy álláspontja kisebbségben volt az „tranzitológia” akkori szakértőinek véleményével szemben,⁹ akiknek ajánlásai oda vezettek, hogy átjátszhatták a vállalatokat a (volt kommunista) igazgatóknak, számtalan visszaéléssel és korrupcióval. Előrejelzéseinek arról, hogyan fog lezajlani az átmenet, és diagnózisának pontosságának révén Kornai hangjára egyre jobban figyeltek az átmenetben lévő országok (beleértve Kínát) és a nemzetközi szervezetek. Mindvégig megőrzi politikai semlegességét és visszautasít politikai felelősséggel járó pozíciókat, kivéve a vélhetően független MNB Tanács tagságát és az EBRD Tudományos Tanácsának tagságát.

De „tranzitológusnak” lenni egyértelműen mulandó foglalkozás. (...) A történelem tálcán nyújt egy valóságos laboratóriumot, amelyben szemünk láttára megy végbe egy világtörténelmi jelentőségű változás. (...) Nem sajnálom, hogy néhány társammal a tranzitológiának szenteltük magunkat, azt sajnálom, hogy a közgazdász szakma teljessége (sőt, a társadalomtudományok általában) nem profitáltak eléggé ebből a fantasztikusan tanulságos és lenyűgöző kutatási témából” (466. oldal).

Sérelmek és csalódások

1958 óta Kornai sokáig el volt tiltva attól, hogy a Budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen taníthasson. Ez mély nyomot hagyott benne a mai napig, annak ellenére, hogy tarthatott ott néhány szemináriumot, majd 1968-ban tiszteletbeli professzor lett, és végül tanított is ott. A helyzeten tovább rontott az a tény, hogy doktoranduszt sosem bíztak rá, míg a Harvardon voltak ilyen diákjai 1984 és 2002 között. Soha nem mondhatta senkiről Magyarországon, hogy „a volt diákom” (259. oldal). Egy másik sérelem: amikor első alkalommal kérte felvételét a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé 1973-ban, a kommunisták elutasították; végül 1976-ban választották meg. Neheztelt a közgazdaságtudományi irodalom relatív hallgatása miatt, ami *anti-mainstream* művének megjelenését követte: „Az *Anti-Equilibrium* vitathatatlanul sok nehézséget okozott további karrieremben” (241. oldal).

A Martos Bélával közösen publikált művek kapcsán is nagyobb visszhangra számított *A hiány* előkészítésének időszakában, mivel azt gondolta, hogy egy új kutatási irányt jelöltek ki (Kornai és Martos, 1973, 1981). Szerinte ezek a művek abba ütköztek bele, hogy a *mainstream* számára nincs optimalizálás nélküli modell, és „kötelezően bizonyítani kell, hogy egy makro szabályszerűség összeegyeztethető a ’mikro-alapokkal,’ vagyis azokkal a neoklasszikus kritériumokkal, amelyek az egységet maximalizáló racionális döntéshozókra vonatkoznak” (280. oldal). Nehéz úgy elhajlónak lenni, hogy közben a *mainstream* ünnepli az embert. Ez olyan dilemma, amelyik elől Kornainak sosem sikerült elmenekülnie. Különösképpen akkor, amikor a puha költségvetési korlátról írt cikkét az *American Economic Review* referensei visszautasították – később a *Kyklos* jelentette meg (Kornai, 1986), – miközben egy kínai diákja a Harvardról később ugyanott publikált egy sokkal inkább szakmai-technikai jellegű cikket ugyanebben a témában (Qian, 1994). Ugyanakkor valóban büszke volt diákjára.

⁹ Legalábbis addig amíg a Világbank fel nem hagyott azzal az átmenet-stratégiával, amit 1989 óta ajánlott (World Bank, 2002). Feltételezhető, hogy az átmenet néhány kisiklott irány után, különösképpen a privatizáció területén, Kornai és a többi kisebbségben lévő elgondolás képviselői végül meghallgatásra találtak.

Deontológia és interdiszciplinaritás

Kornait a matematikusokkal végzett közös munka nagy elégedettséggel tölti el. Megjegyzi, hogy ez a fajta kooperáció „napjainkban már nem létezik. Egy fiatalnak, aki közgazdaságtannal akar foglalkozni, előbb fel kell fegyvereznie magát minden szükséges matematikai ismerettel, hogy saját maga (számára) olyan műveket alkothasson, amelyek fejlett matematikai apparátust igényelnek. (...) De annak a ténynek, hogy a mai közgazdászok kivétel nélkül elegendőek önmaguknak, ami a matematikát illeti, talán vannak hátrányai is. Kénytelenek korlátokat szabni kutatásaiknak ott, ahol saját matematikai tudásuk véget ér. 'Hivatásos' matematikusok azt állítják, hogy ezek a korlátok meglehetősen szűkek” (198. oldal).

Másrészt viszont a publikálás körüli viszontagságok, konkrétan az AER által visszautasított cikk, Kornait deontológiai reflexióra készíti: „A társadalomtudományokban a valóban fontos új gondolatok ritkán látják meg a napvilágot hibátlan, pontos megfogalmazásban. Pontatlan vagy félig tiszta felvetések formájában jelennek meg, ami egy hosszú feltárási és megértési folyamat kezdete” (321. oldal). Kornai azt javasolja, hogy időrendi sorrendben kell elemezni a gazdasági gondolatok fejlődését, amiből csak egy fázist kellene szentelni a matematikai modellezésnek (321-323. oldal). De ezt hol kellene kiadni? Kornai a *mainstream* folyóiratokra gondol (*Econometrica*, *AER*) amikor megállapítja: „a kutatóknak nem érdeke, hogy új, forradalmi, ámde még nem kidolgozott gondolatokkal álljon elő. Jobban teszi, ha nem töri a fejét nagy felfedezéseken” (323. oldal). Kornai kritizálja ezeknek a folyóiratoknak a szelekciós folyamatát, azt az autoreproduktív halmozott folyamatot, amelyik újratermeli a konvencionális megközelítést, amelyhez ezek a lapok sorra igazodnak, úgy a stílus, tartalom, formátum, módszertan, mint a leközölt cikkek szerkezetét illetően (324. oldal). A matematikai módszerek túlzott alkalmazásáról nem is beszélve. „Soha nem vettem magam alá egyetlen dogma fegyelmének sem külső kényszer hatására (...), nem váltam mechanikus „modellkövetővé” (325. oldal).

Tovább vihetjük Kornainak ezt a gondolatát, hangsúlyozva, hogy a *mainstream* közgazdaságtan megcsontosodását és képtelenségét arra, hogy megújítsa vagy gazdagítsa paradigmáját, pontosan az a szakmai béklyó tartja fenn és erősíti, amit a neves folyóiratokban publikált cikkekre ráerőltetnek. Formailag minden cikk teljesen egyforma:

a/ A probléma és kontextus felvetése

b/ Szakirodalom áttekintése

c/ A tesztelendő hipotézis megfogalmazása

d/ Modellezés

e/ Adatok, tények bemutatása (ha ökonometrikus tesztről van szó) vagy numerikus szimuláció algoritmusának bemutatása (ha elméleti cikkről van szó)

f/ Számítások eredményének bemutatása

g/ Az eredmények interpretálása vagy megvitatása

h/ Közgazdasági ajánlások

Ha egy szerző úgy nyújt be cikket, hogy nem tartja be ezeket a formai előírásokat, eleve jelentősen csökkenti a publikálás esélyeit. Viszont egy radikálisan új hipotézist (esetleg egy új, születő paradigmát) nem lehet úgy bemutatni, hogy ezt a megfogalmazási formalizmust követjük: a szakirodalom áttekintése szükségszerűen egy üres kagylóhéj, pontosan azért, mert a hipotézis radikálisan új, eddig nem vizsgálta senki. A modellezés – legalábbis az elején – vagy lehetetlen a közgazdaságban használt leggyakoribb matematikai módszerekkel, vagy felszínes (ok a cikk elutasítására); a közgazdasági ajánlások nyilvánvalóan túl koraiak egy radikálisan új

hipotézis feltárása során. Így esély sincs egy neves lapban való megjelenésre. Kornai munkái, bizonyos fokig, jól illusztrálják azt a határozott ellenkezést, ami a fentebb a-tól h-ig leírt követelmények szerinti publikációk minőségéből fakad. Nem meglepő, hogy legismertebb munkái, leghaladóbb gazdaságelemző gondolatai – *A hiány, A puha költségvetési korlát* – egy-egy könyvben jelentek meg, nem pedig önálló cikként (csak a Liptákkal közösen jegyzett munkái lettek hasonlóan közismertek).

Kornai levonja a tanulságokat a Harvard Egyetemen 1984 és 2002 között végzett munkájából is, dicséri a kollégáit és a diákjait. Néhány diák elégedetlen volt a kötelező tárgyakkal, mások meg úgy vélték, hogy „az én előadásorozatom nem volt eléggé „technikai jellegű”, de ez a kritika viszonylag ritka volt”¹⁰ (361. oldal).

Kornai-követő ... de nem feltétel nélkül

Kornai szorgalmas és korai olvasójaként¹¹ igyekeztem terjeszteni, megismertetni, népszerűsíteni műveit, különösképpen *A hiányt*, ami szerintem a szocialista tervgazdaság legjobb elemző bemutatása, kommentálni (Andreff, 1986, 1993a, 2002) és első tankönyvem középpontjába állítani (Andreff, 1993b). *A hiány*, amint megjelent angolul, hivatkozási alap lett a Grenoble-i Pierre Mendes France Egyetem *Tervgazdálkodás Közép-Európában* kurzusán, majd 1990-től saját kurzusaimon az Université Paris 1-en. Assen Slim (2007) szívesen emlékeztet rá, hogy szinte kötelezővé tettem elolvasását az egyetem DEA *Gazdasági Mutációk Kelet-Európában* kurzusán. 1987-ben az UNESCO által szervezett kiküldetésen az algiri Nemzeti Tervezési és Statisztikai Intézetben egyik feladatom egy olyan képzés beindítása volt, melynek célja a megreformált szocialista gazdaságok bemutatása volt. A képzés alapvetően *A hiányra* épült, de francia fordítás nem lévén egy 1960-as szovjet politikai gazdaságtan tankönyvvel helyettesítettük.

Bár megjelenésétől kezdve pedagógiai célzatú bibliográfiáimban mindig szerepel, *A szocialista rendszer* sokkal kisebb sikert aratott a hallgatók körében; számukra a könyvet idejétműlttá tette a posztkommunista gazdasági átmenet valósága, ami odavonzotta őket az átmenetről szóló kurzusokra. Másrészt az én saját lelkesedésem is kisebb volt ez iránt a mű iránt, mint *A hiány* iránt. Az volt az érzésem, hogy most már institucionalista megközelítése helyenként elvitte egyértelműen a politika elemzése irányába, túl a közgazdaságtan, sőt a politikai gazdaságtan határain is (Andreff, 1993a).

Kornai művei továbbra is jelen vannak az átmenet gazdaságáról szóló kézikönyvek között (Andreff, 2007a), legyen az röpirat az átmenetről (Kornai, 1990), könyv (Kornai, 1995, 1997), összegző cikk (Kornai, 2000, 2006), vagy állásfoglalás az átmenet folyamatáról és kimeneteléről, bár ezek kevesebb kommentárt váltottak ki, mint *A hiány*, kivéve talán egy cikket az elkerülhetetlen recesszióról, amit a rendszerváltás idézett elő (Kornai, 1994). Kornai egyébként külön nem említi őket önéletrajzában, kivéve a *Journal of Economic Perspectives*-ben 2000-ben megjelent cikkét. Nekem úgy tűnik, ebből az következik, hogy Kornai végülis sokkal inkább a

¹⁰ Az idézet egész pontosan az Université de Paris 1-en *Az átmenet közgazdaságtana* kurzusra vonatkozik (1990-2008), a kritika néhány olyan hallgatótól jött, akik Közgazdaságtani mesterkurzusra jártak, amelynek a meghirdetett programja „kvantitatív módszerek intenzív alkalmazására épülő gazdasági elemző minősített képzés” volt.

Másfelől, ugyan ebben az időszakban, ennek a képzésnek más diákjai, akik a fent említett kurzust igen nagyra tartották, lettek a kezdeményezői az autizmus ellen a gazdaságban mozgalomnak.

¹¹ Kornai (1959), (1969) és Kornai-Lipták (1965) idézetek Andreff 2. fejezetében (1976).

tökéletes tervezés, majd később a szocialista hiánygazdaság elméleti szakértője, mintsem a posztkommunista átmenet elemzője.

A Kornai-féle megközelítéshez hasonló nézet nem zárja ki, hogy kritikával illessük A *hiányban* bemutatott zárt gazdasági modellt, valamint azt, hogy hiányzik az állam gazdaságban betöltött szerepének elemzése, azt követően, hogy megállapítja az állam paternalizmusát és annak a vállalatokra gyakorolt hatását, a puha költségvetési korlátot. Önéletrajzában Kornai úgy fogalmaz, hogy három kérdéskört akart körüljárni (294-295. oldal): a szovjet blokk országai közötti nemzetközi, elsősorban kereskedelmi kapcsolatokat; a Kommunista Párt szerepét a szocialista gazdaságban; és hogy mennyiben változna a helyzet, ha az állami tulajdon magántulajdon váltaná fel. Kornai ezt az 1959 óta gyakorolt öncenzúrával magyarázza, amire több alkalommal is hivatkozik a mű során. Az öncenzúra folyamatosan visszatérő téma önéletrajzában. A *szocialista rendszer*, ami a kommunizmus bukása után jelent meg, újra tárgyalja ezt a három kérdést. A hiánygazdaság eredménye csillapíthatatlan importigény, averzió az exporttal szemben, és növekvő külföldi eladósodottság. A párt szerepe ebben a könyvben a rendszer meghatározója, a bürokratikus koordináció fő pillérje, még az állami tulajdon rendszert is megelőzi. Ebből következik a megfogalmazott aggodalom „hogy a gazdaságpolitika a kommunista politikatudomány felé csúszik majd el” (Andreff, 1993a). Kornai 2001-es írásában az elhajlását tetézi azzal a liberalizmussal, hogy szívesen venné a magántulajdon dominanciáját és a döntéshozók egyéni önállóságát (Andreff, 2002).

A Kornai-féle megközelítés néhány korlátjával kapcsolatos kritikáim különös módon épp abban az időben fogalmazódtak meg, amikor a szerzővel számos alkalommal találkoztam beszélgetéseken, szemináriumokon, a poszt-kommunista átalakulás kezdetétől fogva, a *Studies in Comparative Economic Systems* sorozat (Bruno Dallago és Hans-Jürgen Wagererrel közösen vezetett) szerkesztőségében, az Edward Elgarnál 1996 és 2002 között, valamint a Kalyuzhnova & Andreff-ben (2003) megjelent „*Ten years after the road to a free economy: The author's self-evaluation of privatisation*” című fejezetének szerkesztése kapcsán. Ha kettőnk nevére közösen keresnek rá a Google-ban, legalább harminc link jelenik meg, legtöbb közülük ezzel a korszakkal kapcsolatos, és szinte mindegyik hivatkozás Kornaira az én munkáimban, egy kivétellel, ahol Kornai hivatkozik egy cikkemre (Andreff, 1992), amit méltányolt és felhasznált a privatizációval kapcsolatos saját kutatásaiban.

Tény, hogy a – mi véleményünk szerint – hibás privatizációs stratégia, amit az átmenetben lévő országok alkalmaztak, az 1990-es években erős közeledési pont volt Kornai és néhány közgazdász között, többek között Patrick Bolton, Jozef van Brabant, Igor Filatochev, Stephan Hedlund, Ronald McKinnon, Pavel Mertlik, Tomasz Mickiewicz, Lubomir Mlcoch, Peter Murrell, John Nellis, Kazimieru Poznanski, Gérard Roland, David Stark, Joseph Stiglitz és saját magam. Mindannyian ellenzői voltunk annak a gyorsított privatizációs politikának, amit az IMF és a Világbank tanácsára folytattak, de kisebbségben maradtunk. A hiánygazdaságok alapos megismerése vezetett minket ahhoz az elgondoláshoz, hogy számos szerkezeti és intézményi reformnak kell elkerülhetetlenül megelőznie a hatékony privatizációkat, sikkasztás, lopás, korrupció, ex-kommunista oligarchák nélkül, és anélkül, hogy a privatizált vállalatok vezetése későbbi hatalmas problémákhoz vezessen.

De a fő ok, amiért Kornai „varázsának” hatása alá kerültem, ismeretelméleti és módszertani. A tudományos kételkedés és a kritikai módszertan az alapja elméleti eklekticizmusomnak (Andreff, 1996), amelyikben helye van Marxnak, Sraffának, Schumpeternek, Kantorovicsnak, Leontyevnek és Sweezynek (Slim, 2007). A gazdasági realizmus elve alapján a multinacionális cégek konkrét stratégiáinak elemzésénél a világ kapitalista szerkezeteinek elméleti

megközelítéséből indultam ki, a privatizációs eljárásoknál a tulajdonjog-elméletből, a sportligák működésénél a klubok puha költségvetési korlátaiból, időnként kvantitatív módszereket alkalmazva, de legtöbbször nem, és így tovább. Azon felül, hogy Kornai szellemi adósa vagyok, erős módszertani affinitás van köztünk.

Kornai elemzéseinek jövője

Ennek a jövőnek a biztosítéka elsősorban a puha költségvetési korlát (PKK) fogalma, és csak másodsorban a hiánygazdaság elemzése vagy a szocialista rendszer analitikus szintézise. A költségvetési korlát fogalmát Kornai (1980) a háztartások mikroökonómiai elméletéből veszi át. Az újdonság az, hogy ezt a korlátot „puhának” definiálja, és így ír le egy, a szocialista gazdaságok gyakorlatában megfigyelhető valóságos folyamatot, ahol az állam szisztematikusan segítséget nyújt (szanálással, állami támogatással, pénzügyi tranzakciókkal, ismétlődő deficitek tolerálásával) a bajban lévő vállalatoknak. A PKK szisztematikusan lesz attól fogva, hogy a kiadások meghaladják a bevételeket, ami táplálja a vállalatok egyre növekvő input igényét és az ebből következő különböző egyensúlytalanságot a gazdaság több szektorában. A PKK alap gondolata először 1958-ban jelent meg egy magyarul publikált cikkben (Kornai, 1958), és a különböző előfordulások, említések során egyre kidolgozottabbá, átfogóbbá vált (Kornai et al., 2003). A „Kornai-féle hatást,” vagyis az elméleti összefüggést a költségvetési korlát lazítása és a vállalatok növekvő input igénye között ökonometriailag is tesztelték (Goldfeld & Quandt, 1988, 1993).

A PKK-t Dewatripont és Maskin játékelméletben tanulmányozták (1995), és felhívták a figyelmet a konfliktusban lévő játékosok elkötelezettségének problémájára (*commitment*), rámutatva, hogy a PKK egy különösen jelentős inkoherencia-tényező. Egy profitorientált bankot saját gazdasági érdeke arra késztet, hogy megmentsen egy deficitese vállalatot, amelyiknek pénzt adott kölcsön, ezáltal fenntartva ügyfele PKK-ját, és így arra ösztönözve, hogy deficitese maradjon. A későbbiekben Roland (2000) modellezte a bajba jutott bankok állam általi *ex post* szanálását, amelyek így újraéledésre játszanak, nem likvidálják a rossz projekteket, ami fenntartja ügyfeleik PKK-ját. Ezt követően a PKK fogalmát a sportgazdaságban is bevezették azoknak a profi csapatsport-ligáknak a vizsgálatánál, ahol a klubok folyamatosan deficiteseek, azonban soha nem indul ellenük csődeljárás (Andreff, 2007b, 2009; Franck, 2013; Storm & Nielsen, 2012), bár Kornaiétól kicsit eltérő modellezést alkalmazva (Andreff, 2014). És lesznek újabb alkalmazások, szükség lesz rájuk, valahányszor egy gazdasági döntéshozó tartósan életben tud maradni annak ellenére, hogy kiadásai krónikusan meghaladják bevételeit, ... ami széles perspektíváknak ad teret.

Befejezés

Kornai személyes tapasztalatainak mérlege rendkívüli módon fog érdekelni minden „Kornai-hívót,” minden „ex-tranzitológust,” minden szakembert, aki gazdasági rendszerek összehasonlításával foglalkozik, és ha van még ilyen (a történészeket kivéve), minden kutatót, aki a szovjet típusú régi rendszerekkel foglalkozik. Kornai visszatekintése módszertanára, paradigmatisma és etikai választásaira minden közgazdász számára közérdekű. Mindazokat, akik hisznek abban, hogy a tudományos eljárás alapja a kételkedés és nem a saját hipotézisükbe vetett hit, ennek a műnek az elolvasása meg fogja erősíteni saját meggyőződésükben, és arra fogja késztetni őket, hogy elhajló kollégáikkal elolvastassák. A mű elolvasása még hasznosabb, bár valószínűleg inkább az orthodox *mainstream* közgazdászok számára. Mindenki megismerheti

belőle azt a pedáns, precíz eljárást, amellyel Kornai kidolgozta és a gazdasági realitásoknak megfelelően fejlesztette kutatói programját, valamint publikációs stratégiáját. Minden fiatal kutató kezébe kell adni.

Farkas Edit fordítása

Hivatkozások

- Andreff W. (1976), *Les variations du degré de centralisation dans les pays de l'Est européen depuis les réformes*, thèse complémentaire, Université de Paris 1.
- Andreff W. (1986), compte rendu de J. Kornai, 'Socialisme et économie de la pénurie', *Revue d'Economie Politique*, 96 (1), 68-73.
- Andreff W. (1992), French Privatization Techniques and Experience: A Model for Central-Eastern Europe?, in: F. Targetti, ed., *Privatization in Europe: West and East Experiences*, Dartmouth, Aldershot, 135-153.
- Andreff W. (1993a), compte rendu de J. Kornai, 'The Socialist System. The Political Economy of Communism', *Revue d'Economie Politique*, 103 (5), 771-4.
- Andreff W. (1993b), *La crise des économies socialistes. La rupture d'un système*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.
- Andreff W. (1996), Hétérodoxie ou critique en économie?, *Economies et Sociétés. Cahiers de l'ISMEA*, série D, n°2, 239-52.
- Andreff W. (2002), compte rendu de J. Kornai, 'La transformation économique postsocialiste. Dilemmes et décisions', *Economie, Géographie, Société*, 4 (4), 535-8.
- Andreff W. (2007a), *Economie de la transition. La transformation des économies planifiées en économies de marché*, Bréal, Paris.
- Andreff W. (2007b), French Football: A Financial Crisis Rooted in Weak Governance, *Journal of Sports Economics*, 8 (6), 652-661.
- Andreff W. (2009), Equilibre compétitif et contrainte budgétaire dans une ligue de sport professionnel, *Revue Economique*, 60 (2), 591-634.
- Andreff W. (2014), Building Blocks for a Disequilibrium Model of a European Team Sports League, *International Journal of Sport Finance*, 9 (1), 20-38.
- Barro R.J., Grossman H.I. (1971), A General Disequilibrium Model of Income and Unemployment, *American Economic Review*, 61 (1), 82-93.
- Dewatripont M., Maskin E.S. (1995), Credit and Efficiency in Centralized and Decentralized Economies, *Review of Economic Studies*, 62 (4), 541-55.
- Franck E. (2013), Financial Fair Play in European Club Football – What is it all about?, UZH Working Paper Series, n° 328, Department of Business Administration, University of Zurich.
- Goldfeld S.M., Quandt R.E. (1988), Budget Constraints, Bailouts and the Firm Under Central Planning, *Journal of Comparative Economics*, 12 (4), 502-20.
- Goldfeld S.M., Quandt R.E. (1993), Uncertainty, Bailouts, and the Kornai Effect, *Economics Letters*, 41 (2), 113-9.
- Hahn F. (1973), The Winter of Our Discontent, *Economica*, 40 (159), 322-30.
- Kalyuzhnova Y., Andreff W., eds., *Privatisation and Structural Change in Transition Economies*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke.
- Kornai J. (1958), Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést? (Faut-il corriger la pratique du partage du profit), *Közgazdasági Szemle*, 5 (7), 720-34.
- Kornai J. (1959), *Overcentralization in Economic Administration*, Oxford University Press, Oxford.
- Kornai J. (1969), Multi-level Programming: A First Report on the Model and the Experimental Computations, *European Economic Review*, 1 (1), 134-91.
- Kornai J. (1971), *Anti-Equilibrium. On Economic Systems Theory and the Tasks of Research*, North Holland Publishing, Amsterdam.
- Kornai J. (1980), *Economics of Shortage*, North Holland Publishing, Amsterdam (trad. française: *Socialisme et économie de la pénurie*, Economica, Paris 1984).
- Kornai J. (1992), *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.
- Kornai J. (1986), The Soft Budget Constraint, *Kyklos*, 39 (1), 3-30.
- Kornai J. (1990), *The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*, W. W. Norton, New York.
- Kornai J. (1994), Transformational Recession, *Journal of Comparative Economics*, 19 (1), 39-63.
- Kornai J. (1995), *Highways and Byways: Studies on Reform and Post-communist Transformation*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Kornai J. (1997), *Struggle and Hope: Essays on Stabilization and Reform in a Post-socialist Economy*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Kornai J. (2000), What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean, *Journal of Economic Perspectives*, 14 (1), 27-42.
- Kornai J. (2001), *La transformation économique postsocialiste. Dilemmes et décisions*, textes réunis par B. Chavance et M. Vahabi, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

- Kornai J. (2006), The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and Disappointment, *Economics of Transition*, 14 (2), 207-44.
- Kornai J., Liptak T. (1962), A Mathematical Investigation of Some Economic Effects of Profit Sharing in Socialist Firms, *Econometrica*, 30 (1), 140-61.
- Kornai J., Liptak T. (1965), Two-Level Planning, *Econometrica*, 33 (1), 141-69.
- Kornai J., Martos B. (1973), Autonomous Control of the Economic System, *Econometrica*, 41 (3), 509-28.
- Kornai J., Martos B. (1981), *Non-Price Control*, North Holland Publishing, Amsterdam.
- Kornai J., Maskin E.S., Roland G. (2003), Understanding the Soft Budget Constraint, *Journal of Economic Literature*, 41 (4), 1095-136.
- Portes R., Winter D. (1980), Disequilibrium Estimates for Consumption Goods Markets in Centrally Planned Economies, *Review of Economic Studies*, 47 (1), 137-59.
- Qian Y. (1994), A Theory of Shortage in Socialist Economies based on the 'Soft Budget Constraint', *American Economic Review*, 84 (1), 145-56.
- Roland G. (2000), *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*, MIT Press, Cambridge, Mas.
- Slim A. (2007), dir., *Comment je suis devenu économiste*, Editions Le Cavalier Bleu, Paris.
- Storm R.K., Nielsen K. (2012), Soft Budget Constraints in Professional Football, *European Sport Management Quarterly*, 12 (2), 183-201.
- World Bank (2002), *Transition – the first ten years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union*, Washington, D.C.